

# Всесвітня історія



В. Г. Ціватий

## ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ФРАНЦІЇ В XVI–XVIII ст.: ПОЛІТИКО-ДИПЛОМАТИЧНІ ІДЕОЛОГЕМИ

*У статті аналізується зовнішня політика і дипломатія європейських держав доби раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.). Особливу увагу приділено інституціональному розвитку дипломатичних служб, інститутам дипломатії, дипломатичному інструментарію та моделям дипломатії провідних держав Європи. Визначено особливості політико-дипломатичних ідеологем у французькому суспільстві XVI–XVIII ст.*

**Ключові слова:** зовнішня політика, дипломатія, ідеологем, дипломатичний інструментарій, інституціоналізація політики, Франція.

У добу раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.), поряд з виникненням і еволюцією європейської системи держав, відбувався об'єктивно зумовлений процес інституціонального оформлення європейської суспільно-політичної думки та закономірний процес її впливу на становлення та трансформації, відповідний розвиток теорії зовнішньої політики і дипломатії держав Європи [1, 268–274]. Саме тоді у Франції відбувалася перебудова політичної та дипломатичної систем у контексті формування нової європейської системи держав. Одним із головних завдань Франції та її інститутів дипломатії доби раннього Нового часу стало ідеологічне обґрунтування своєї пріоритетності в міждержавних відносинах і кореляція зовнішньополітичного курсу. Французька дипломатія в новому статусі спрямувала зусилля на вихід на міжнародний плацдарм в якості реального міжнародного актора, здатного впливати на баланс сил на європейському континенті, а не лише як рівноправний учасник блоків, коаліцій та угод.

Поняття «інституціоналізація» активно використовується в науковому інструментарії дослідників, але історики, враховуючи специфіку цього терміну та його концептуально-теоретичну складність, не поспішають залучати термін «інституціоналізація» до методологічного арсеналу історичного пізнання. Така постановка проблеми має показати, яким чином відбувалося виникнення, формування інституціональних основ і розвиток дипломатичних служб європейських держав в контексті формування суспільно-політичної думки та її ідеологем в Європі.

Досліджуючи інституціональні процеси в європейській зовнішній політиці й дипломатії раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.), автор статті прагне показати не лише історію розвитку зовнішньої політики і дипломатії Франції у загальноєвропейському контексті, яка вже була предметом дослідження науковців, а виокремити її функціональний аспект саме в контексті впливу суспільно-політичної думки на процес інституціоналізації дипломатичних служб в державах Європи у часово-просторовому вимірі, та формуванні зовнішньополітичних і дипломатичних ідеологем в політико-психологічній конструкції ідей щодо формування та трансформації європейської системи держав у XVI–XVIII ст.

У сучасній українській історіографії проблеми міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії доби Середньовіччя та раннього Нового часу в контексті їх актуалізації та комплексного розуміння досліджувалися такими вітчизняними науковцями, як І. Гуржій, Б. Гончар, О. Дьомін, В. Дятлов, А. Кудряченко, С. Віднянський, В. Смолий, Н. Подалаяк, Б. Ачкіназі, В. Ададуров, О. Машевський, С. Сорочан, В. Яровий, С. Пронь. Характерною рисою російської історіографії другої половини XX – початку XXI ст. щодо дослідження проблем міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії Середньовіччя та раннього Нового часу стало створення як узагальнюючих праць, так і наукових розробок регіонального та країнознавчого спрямування. Окремо необхідно виділити праці таких російських істориків-дослідників, як С. Сказкін, Б. Поршнев, О. Люблінська, Ю. Івонін, С. Карпов, Н. Хачатурян, С. Цатурова, Н. Басовська, П. Уваров, В. Керов, Н. Девятайкіна, В. Ведюшкін, М. Юсім, І. Ельфанд, О. Кудрявцев та ін.

Суттєву увагу до проблем міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії Середньовіччя та раннього Нового часу у своїх наукових розробках приділяють представники французької, іспанської, німецької, італійської та англо-американської історіографічних шкіл. Загалом, аналіз науково-теоретичних розробок стосовно генезису та розвитку системи європейських держав та її системних елементів, свідчить про усталену в історіографії традицію фактологічного відтворення процесів, спираючись на принцип історизму, що значною мірою свідчить про неможливість за таких умов уникнути схематизації відтворення історичних подій. Для її вивчення необхідно використовувати нові методикі пізнання, однією з яких є теорія інституцій та інституціональних змін.

Виходячи з постановки проблеми – маємо вивчати не лише схему хронологічних подій дипломатичної діяльності держав, спираючись на джерельну базу, а показати перетворення зовнішньої політики і дипломатії як політичного явища під впливом суспільно-політичної думки, певних ідеологем, на організовану системоустановчу інституцію, проаналізувати внутрішні та зовнішні функції держави, відповідні зовнішньополітичні та дипломатичні ідеологем, виявити критерії ефективності зовнішньої політики, з погляду формування європейської системи держав чи визначення пріоритетів зовнішньої політики держав Європи, наприклад Франції [2, 196–203].

Ранній Новий час (XVI–XVIII ст.) був для європейського суспільства часом різнопланових змін та інновацій. Найбільш чітко нові тенденції виявили себе у формуванні нового французького суспільства в цілому та зокрема – формуванні ментальних установок та особистості нового типу, під впливом європейської суспільно-політичної думки раннього Нового часу. Одним із таких чинників впливу слугувало поширення у Франції практики книгодрукування як нового напряму розповсюдження



інформації у французькому суспільстві, поширенню ідеологем від зовнішньополітичної теорії до політико-дипломатичної прагматики [3, 76–94; 4; 5, 277–307].

Одне з центральних місць у теорії й практиці дипломатії раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.) посідали саме проблеми розуміння сутності, функцій і методів реалізації влади у сфері зовнішніх зносин. Із цією проблематикою пов'язані й оцінки сучасників щодо різноманітних державно-правових форм і типів правління, зовнішньополітичних і дипломатичних ідеологем, інституціональних політичних процесів, характеристик реальності й створення ідеалів, при висвітленні завдань і практичної діяльності влади, зокрема й у сфері зовнішніх зносин і дипломатичної практики. Саме через друковану книгу вони могли їх поширювати й апробувати серед інтелігенції, політиків та дипломатів. Особливого поширення набули трактати про форми державної влади і державного устрою, переговорний процес і правила ведення переговорів, політичні трактати і памфлети, політичні й дипломатичні мемуари тощо [6]. Постійна дипломатична служба у XVI–XVIII ст. набула швидкого поширення та вжитку в практиці міждержавних відносин.

Наприкінці XV ст. у Франції розпочався процес інституціонального розвитку книгодрукування як відповідь на підйом економіки, централізацію французької держави, зміцнення і централізацію королівської влади та зростання ролі зовнішньополітичного чинника, зокрема французьких дипломатії та культури. У добу раннього Нового часу посилилася потреба в «алфабетизації населення» та книгодрукуванні як новому способі передачі текстів, стає супутнім чинником політико-дипломатичних процесів та дієвості ідеологем, які активно розвиваються в цей період та поширюються через процес культурних трансформацій нового суспільства та ментальних установок особистості раннього Нового часу.

Книгодрукування у Франції початку XVI ст. вже уособлювало власне книжкову культуру та, відповідно, відбувався процес французького впливу на європейську книжкову культуру та взаємозбагачення між різними книжковими культурами Європи [7]. Головним джерелом для вивчення витоків французького книгодрукування другої половини XV ст. і його ролі в розвитку культури Франції та книжкової спадщини є французькі інкунабули. Загалом, же французька книга раннього Нового часу є джерелом для вивчення соціо професійних груп і соціально-культурних верств населення та її рецепції як на європейському, так і світовому рівнях. Професійно соціоорієнтованими групами доби раннього Нового часу були духовенство, панівна верхівка, банкіри, дипломати та інтелігенція [8, 95]. Тому французька книга тієї доби відіграла доленосну роль у теорії та практиці французького державотворення, дипломатичної діяльності та гуманістичної культури Франції. За нових політичних умов, сформувалися й нові ідеологеми, погляди на зовнішню політику і дипломатію [9; 10, 36–39].

Гуманістична література Франції інституціоналізувалася у XVI ст., але нові тенденції зароджувалися у французькому суспільстві ще раніше. Це особливо помітно відобразилося у творчому доробку найвидатнішого французького поета XV ст. – Франсуа Війона (1431–1489). Прогресивні ідеї у Франції знайшли свій захисток серед представників передової частини дворянства, у формуванні світогляду яких значну роль відіграла гуманістична культура Італії. Від засвоєння античного мистецтва й гуманістичної культури Італії гуманісти перейшли до рішучого політичного насту-

пу на феодальний світ і його підвалини у Французькій державі. Розпочалося протистояння між старими і новими світобаченням і світоглядами.

Згідно цих важливих історичних процесів, розвиток французької гуманістичної літератури пройшов два етапи. Перший охопив першу половину XVI ст. Визначні діячі гуманістичної літератури цієї доби – Маргарита Наваррська, Бонавентюр Делер'є, Клеман Маро, Франсуа Рабле. Останнього цілком закономірно можна назвати першим теоретиком гуманістичного виховання та засновником гуманістичної політики і дипломатії у Франції. Другий етап розвитку гуманістичної літератури припав на другу половину XVI ст., коли французька література створила величезні цінності, але несучи вже на собі відбиток кризи гуманізму. Найпомітнішим явищем цього часу була творчість поетів «Плеяди», особливо Ронсара, та останніх представників гуманізму – Мішеля де Монтеня й Теодора Агріппи д'Обін'є. Отже, зовнішньополітичні та дипломатичні ідеологеми як психологічна конструкція нових ідей, нової суспільно-політичної думки XVI–XVIII ст., а також соціально-політична доктрина, яка виражала інтереси панівного класу, апелювали до морального обов'язку людини і вимагали від нього бути справедливим, заради досягнення головної мети життя – рятування душі та встановлення суспільного порядку й збереження його в постійності.

Проблеми зовнішньої політики й дипломатії хвилювали уми непересічних сучасників у Франції. Вони перебували пошуку відповідей на питання, які ставила перед ними об'єктивна реальність. Адже цей період європейської історії, зокрема в історії Франції, не міг залишити нікого байдужим, так як «мир і злагода – першочергово необхідні речі для королів і держав» [11, 254; 12; 13; 14, 126–129]. Ідеологічне обґрунтування зовнішньополітичних і дипломатичних ідеологем нової європейської системи міждержавних відносин, пояснення подій і фактів у контексті розвитку суспільно-політичної думки та світорозуміння минулих поколінь відкривало нові шляхи до пізнання суспільства епохи доби Нової історії й розуміння протистояння політичної теорії та суспільно-політичної практики провідних держав-гравців тогочасної Європи – Франції, Іспанії, Італії.

Спроба побудувати узагальнену модель політико-дипломатичної думки (ідеологем, концептів, теорій) початку особливої, трансформаційної епохи, звичайно, не є вичерпною і остаточною. Практично всі вищезгадані підходи тією чи іншою мірою наближають нас до розкриття й розуміння своєрідності поглядів на владу, право, ідеологію, державу, дипломатію, внутрішню і зовнішню політику держави, процеси їх інституціоналізації, а, відповідно, допомагають також скласти уявлення про людей тогочасної епохи, їх світогляд, ідеологеми та ментальні установки.

Доба раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.) – це період трансформації та інституціоналізації принципів нового суспільно-політичного порядку в Європі, утвореного територіальними державами, та формування нової інституціонально-дипломатичної практики. Як підтверджує історичний досвід, значення ідеологем змінюється відповідно до політичної прагматики, а цілеспрямоване використання ідеологем є ефективним засобом управління масовою свідомістю – ідеологема легко запам'ятовується і створює ілюзію розуміння в об'єкті маніпуляції. Отже, розуміти ідеологеми означає розуміти всю ідеологію, зокрема нову зовнішньополітичну ідеологію Франції в контексті європейського лідерства та трансформації системи міждержавних відносин XVI–XVIII ст.



1. Ціватий В.Г. Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу: проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 2000. – Вип. 4.
2. Цатурова С.К. Формирование института государственной службы во Франции XIII–XV в. – М., 2012.
3. Le Goff J. *Les mentalites: une histoire ambiguë* // *Faire de l'histoire*. III. – Paris, 1974.
4. Vovelle M. *Ideologies et mentalites*. – Paris, 1982.
5. Chartier R. *Histoire intellectuelle et histoire des mentalites. Trajectories et questions* // *Revue de Synthese*. – Ser. 3. – 1983. – V. 8.
6. Кальер Ф. де. *О способах ведения переговоров с государями: Пер. с фр.* – М., 2000.
7. *Историческая память в культуре эпохи Возрождения* / Отв. ред. Л. Брагина. – М., 2012.
8. Ціватий В.Г. Доба раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.): інституціональний вимір європейських дипломатичних практик // *Історичні, соціологічні, політологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень: Мат. Міжн. наук. конф.* – Херсон, 2014.
9. Mowat Robert Balmain. *A History of European Diplomacy (1451–1789)*. – L., 1971.
10. *Феномен реформ на заході і сході Європи в початку Нового часу (XVI–XVIII вв.): Сб. ст.* / Под ред. М. Крома, Л. Пиленовой. – СПб., 2013.
11. Masselin J. *Journal des Etats Generaux de France tenus a Tours en 1484*. – Paris, 1835.
12. Barbiche B. *Les institutions de la monarchie française a l'epoque moderne. XVI–XVIII siecle*. – Paris, 2012.
13. Black J. *A History of Diplomacy*. – Reaktion Books, 2010.
14. Livet G. *L'équilibre européen de la fin du XV a la fin du XVIII siecle*. – Paris, 1976.
15. Mowat R.B. *A History of European Diplomacy (1451–1789)*. – L., 1971.

**Tsivaty V.G. French Foreign Policy in the XVI–XVIII c.: Political and Diplomatic Ideologies.** The foreign policy and diplomacy of the European states in the early Modern epoch (XVI–XVIII c.) is analysed at the article. Particular attention is given to the institutional development of diplomatic services, diplomatic institutes, diplomatic tools and diplomacy models in the main European states. The directions of the political and diplomatic ideologies in French society at the XVI–XVIII c.

**Key words:** foreign policy, diplomacy, ideologies, diplomatic tools, models of diplomacy, institutionalization of policy, France.

**А. А. Котиченко**

## ІДЕОЛОГІЯ «САРМАТИЗМУ» В ПОВСЯКДЕННІ ШЛЯХТИ РІЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Здійснено спробу комплексного дослідження виявів ідеології сарматизму в уявленнях та поведінці шляхти Речі Посполитої. Проаналізовано проблему витворення етносоціального міфу шляхетського походження.

**Ключові слова:** шляхта, сарматизм, Річ Посполита.

Особливе позиціонування окремішності нобілізованого походження було однією з характерних рис політичного розвитку Європейських країн, особливо раннього Нового часу. Історіографічні концепції походження народів від давніх їх предків стали актуальними для епохи Ренесансу та раннього модерну. Як правило, вони не лише розкривали історію їхнього походження, але й вирішували конкретні політичні завдання. Так, наприклад Дж. Бокаччо, обґрунтував першість мешканців Італії як спадкоємців величної античної культури Римської імперії над варварами-германцями [1, 191]. Виняткове становище шляхти у соціумі та державі стало причиною появи виняткових елітарних елементів самосвідомості. Так, за висловом британського дослідника К. Кіда, відокремлена привілеями верхівка кожної європейської країни, намагаючись витворити власну історичну модель винятковості

та окремішності [2, 14]. Метою цієї статті є аналіз виявів ідеології сарматизму в уявленнях та поведінці шляхти Речі Посполитої.

Одним із компонентів самовираження стала доктрина польської та руської шляхти Речі Посполитої, відома як «сарматизм». Під ним прийнято вважати систему світоглядних засад, поведінкових реакцій, стилю та способу життя польської аристократії ранньомодерної доби [3, 67]. Наповнення поняття «сарматизм» змінювалося впродовж століть. Так, на межі XIX–XX ст. виникло його «етнографічне розуміння» як стилю життя, в якому він виступав як сукупність інтересів, уявлень, звичаїв шляхти періоду кінця XVI – середини XVIII ст. [4]. Своєрідним продовженням цієї традиції стало трактування сарматизму з позиції «історичної антропології» або історії повсякдення [5]. Окремі дослідники розглядають це явище як польський різновид європейського бароко [6] або як комплекс принципів та смаків єдиної ідеології, скажімо, з погляду мистецтвознавця Т. Хшановського [7].

Однак основна ідея, навіть з плином часу, лишалася сталою: концепція була прив'язана до етногенетичного міфу, згідно з яким, племена «войовничих сарматів», що на той час трансформувалися у шляхетський стан, нібито, свого часу підкорили місцеве населення, створивши державу «золотої шляхетської вольності» – Річ Посполиту [8, 304]. Вперше це поняття вжив польський історик Я. Длугош: «Давніми істориками країна ця іменується як Європейська Сарматія, й як русини, так і поляки іменують себе сарматами». На його думку, така назва є вповні прийнятною та справедливою позицією давніх істориків. Також дослідник відзначив, що «сарматськими» називали і гори, котрі відділяли Польщу та Русь від «паннонців» [9]. Утім, у сучасній йому шляхті він зовсім не бачав надзвичайних виняткових якостей сарматів: ні доблесті, ні звитяги, ні благородності. Очевидно, пишучи свою Хроніку, Я. Длугош мав на меті передати суто історичні реалії, не вдаючись до отождолення сарматів винятково зі шляхтою, а тим паче з їхніми благородними рисами, способом життя чи поведінковими стереотипами.

Окремі дослідники вбачали утвердження цього поняття, передусім, у відображенні особливостей менталітету. Це демонструє й творчість М. Меховського, зокрема його трактат «Про дві Сарматії», виданий 1517 р. у Кракові. Тривалий час праця була головним джерелом свідчень про історію Польщі та Східної Європи на Заході. Про її вплив на формування тогочасного менталітету мешканців Речі Посполитої може свідчити і той факт, що вона перевидавалася 14 разів лише в XVI ст. Проте, сам автор ні про національний менталітет, ні про шляхту мови не вів, хоча й наполягав на «славному походженні поляків» від давнього народу – сарматів, але й відхрещувався від «варварського» світу – «азійської Скіфії» [10]. Ідеї попередників у своїй Хроніці розвинув дипломат і опонент протестантизму М. Кромер [11]. Хоча у цих працях шляхта не виступала носієм сарматських якостей, як не йдеться у них і про винятковість її походження чи позиціонування як носія спадкових традицій давньої сарматської спільноти.

У польській історіографічній традиції першої половини XVI ст. сармати асоціювалися, головню, зі слов'янами. Особливу роль в утвердженні цієї концепції слід відвести історикові М. Бельському, який був досить популярним у середовищі шляхти. Зокрема він писав: «Явно та зрозуміло, що ми і є сармати, і все, що про них написано, слід розуміти як написане про наших пращурів» [12, 105]. Ймовірно, причини «прив'язки» шляхти до такої елітарної концепції генези, як сарма-